

УДК 159.925.6
DOI 10.32342/2522-4115-2018-16-10

В.І. КАЙКО,

кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро)

С.М. МАЦИЄВСЬКА,

магістр другого року навчання кафедри психології Рівненського інституту Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

ЩОДО ЕКСПЕРТНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ ЗА ЇЇ ПОЧЕРКОМ

Розглянуто проблему сучасного стану графології як науки, що вивчає взаємозв'язки між психологічними особливостями особистості та графологічною характеристикою почерку та підпису зокрема.

Ключові слова: графологія, почерк, підпис, психологічні особливості особистості.

Постановка проблеми. Сучасний стан графології як науки характеризується підвищеним інтересом з боку вчених, проте переважна кількість теоретичних розробок та їх практичне застосування належать закордонним фахівцям. Дослідження вітчизняних науковців у цьому напрямі набувають розвитку у зв'язку з актуальною потребою в модернізації технік психодіагностики особистості, зокрема побудованих на взаємозв'язку почерку та психологічних особливостей особистості, які використовуються в багатьох сферах діяльності людини. Цінність використання технік, побудованих на аналізі почерку, підвищується за рахунок безконтактної взаємодії з об'єктом дослідження та часу, потрібного на процес діагностики та формування припущень. Перспектива наукових досліджень у графології полягає у створенні комплексного підходу до вивчення особистості за рахунок технік, які сприятимуть можливості змінити існуючі стандарти у сфері використання сучасних методів психодіагностики.

Аналіз останніх досліджень. У теорії та практиці науки графології проведена значна кількість досліджень, на основі яких було встановлено взаємозв'язок між психологічними особливостями особистості та графологічною характеристикою почерку та підпису зокрема. У такий спосіб почерк досліджується у двох наукових напрямках: психологічному й криміналістичному. Психологічний напрям вивчення зв'язку почерку і психологічних особливостей особистості досліджували і розвивали А.Р. Лурія, І.Ф. Моргенштерн, И.И. Гольдберг, Д.М. Зуев-Инсаров, А.І. Фармагей, Д.З. Штокалюк, які вивчали залежність почерку від психологічних особливостей особистості. Актуальність дослідження зумовлена тим, що почерк ідеально відображає психологічні особливості особи й аналогічно до характеру має певну сукупність рис і ознак, оскільки залежить від сфери діяльності, соціального статусу особи та її життєвого досвіду.

Формулювання мети. Мета статті полягає у розкритті певних аспектів дослідження характеру зв'язку психологічних особливостей особистості з графологічною характеристикою підпису.

Виклад основного матеріалу. Почерк – це індивідуальна манера письма, спосіб накреслення літер. Таке визначення дає Академічний тлумачний словник української мови

[13, с. 467]. У людини існує декілька варіантів її почерку: одним вона робить примітки в своєму записнику, іншим пише важливі документи, третім – привітання товаришу. Однак для графолога ці почерки однакові. Змінюється лише нахил, розмір літер, їх зовнішній вигляд, а внутрішня будова письма залишається незмінною.

Завдяки своїй простоті та ефективності, графологія застосовується в психології повсякденно і користується популярністю в багатьох країнах світу – США, Франції, ФРН, Ізраїлі та інших, у тому числі і в Україні. Її використовують для підбору персоналу, визначення сумісності чи несумісності партнерів, ведення переговорів тощо. Крім того, графологію як метод психологічного вивчення людини застосовують спеціальні служби світу для складання психологічних портретів [12].

Сучасна графологія своїм корінням сягає далеких античних часів. Ще в Стародавньому Римі почерк вважали однією з основних характеристик особистості. Так, Светоній, який написав історію Рима, помічав зв'язок характеру імператора Августа з його почерком. Імператор Нерон нерідко використовував тексти, які були написані підозрюваними в зраді, як докази їхньої провини. Проте не тільки Светоній, але і багато інших відомих особистостей того часу стверджували, що за почерком людини можна зробити висновки щодо її характеру [11].

Вивчення почерку починається з глибокої давнини, проте чіткої системи графологічного аналізу не було аж до XVII ст. Лише в 1622 р. італійський учений Каміліліо Бальді, фізик університету міста Болоньї, опублікував працю під назвою: «Трактат про метод пізнання натури та особистісних якостей автора по його письму». Ця книга хоча й викликала пошанування серед освічених людей, проте не набула поширення через неграмотність більшої частини населення. Наступну працю з цієї теми було опубліковано в 1778 р. вченим з Цюрихського університету, Йоганном Каспером Лаватером, який вважав, що «кожна людина має індивідуальний неповторний почерк». Крім того, він вивів закономірність між почерком і фізичним та емоційним станом людини під час письма, а також взаємозв'язок між почерком, ходом та звуками голосу.

Після того, як робота Лаватера вийшла в світ, графологічний аналіз набув популярності серед письменників, державних діячів, художників та інших освічених людей того часу. Згодом графологічний аналіз почали практикувати не як наукове досягнення, а як мистецтво, що базувалось в основному на інтуїції. Послідовниками цього напрямку були Томас Манн, Жорж Санд, Альфонс Доде, Еміль Золя, Олександр Дюма-батько, Микола Гоголь, Едгар По, Антон Чехов, Альберт Ейнштейн та ін.

Аж до початку XIX ст. графологічний аналіз вважали просто захопливою грою. Однак у Франції абат Луї Ж.Г. Фландрен серйозно зацікавився графологією. Він зробив неоціненний внесок в науку тим, що підготував і виховав найталановитішого графолога свого часу абата Жана-Іпполіта Мішона, який був асистентом Фландрена. В 1875 р. Мішон написав і опублікував наукову працю під назвою «Практична система графології», яка значно розширила відомості у сфері графологічного аналізу.

У результаті наука про індивідуальності письма людини отримала сучасну назву «графологія», а сам Мішон провів аналіз сотень зразків почерку та склав список тисячі графічних знаків, які характеризують індивідуальні риси особистості [2]. Цей метод дослідження став відомим як «школа фіксованих знаків» та в подальшому був розвинений Жаном Крепье-Жаменом, який вивів нові закони щодо проведення графологічного аналізу. Результатом його досліджень у 1888 р. стала публікація відомої наукової роботи «Почерк і характер».

На початку XX ст. графологією як одним з методів вивчення особистості зацікавився відомий у той час психолог Альфред Біне. Учений довго експериментував, аналізуючи почерки, після чого в 1905 р. опублікував свій перший тест, метою якого було визначення інтелектуальних здібностей людини.

У той же час в Німеччині Уільям Преєр вивчав подібність зразків тексту, написаного однією людиною, але по-різному: руками, ротом, ногою, ліктьовим згином і в зворотному напрямку. Результати досліджень дозволили дійти висновку, що в усіх згаданих випадках були присутні основні характеристики особистості незалежно від того, яким способом був написаний текстовий фрагмент.

Співвітчизник Уільяма Преєра, Людвіг Клягес – автор терміна «виразний рух» досліджував закономірності зв'язку рухів будь-якої людини на рівні несвідомого і пов'язував їх

з почерком. Аналізуючи форму та рівень почерку, Клягес відносив кожен зразок до «позитивного» чи «негативного» в плані характеристики особистості. Він визначав, наскільки людина організована, чи здатна до оригінальних ідей або до спонтанних рішень, а також оцінював динамізм, ритм і гармонічність написання тексту. Таким чином, добре сформований почерк говорив про перевагу в характері позитивних рис, низький же «формений рівень» – про перевагу негативних.

Професор із Швейцарії Макс Пульвер, який також займався графологічним аналізом, привніс у науку елементи психологічного аналізу Карла Юнга. У своїх працях Пульвер приділив особливу увагу символізму просторового підходу, поділив почерк на три зони: верхню зону петель, яка відображає духовну та розумову орієнтацію; букви, які написані на основній лінії (середню зону), які характеризують емоційну складову, і нижню зону петель, що уособлює біологічну поведінку та матеріальні інтереси.

У цей час Роберт Саудек в Англії вивчав почерк за допомогою транспортира, лінійки та кронциркуля, вимірював тиск ручки на поверхню паперу і використовував навіть уповільнену зйомку. Пізніше, в 1939 р., Ганс Якобі розширив загальні положення графології, написав пізнавальну і досить популярну книгу «Аналіз почерку».

Найбільший внесок у популяризацію і розвиток графологічного аналізу зробив Мілтон Банкер. У результаті проведених досліджень він дійшов висновку: неважливо, як саме людина пише слова, неважливо навіть те, чи пише вона взагалі – важливо тільки те, що ручка при цьому відтворює на папері різні форми, тобто є букви та штрихи. Банкер вивчив усі деталі почерку як структури, протилежної структурі шрифтів. Він назвав свій метод графологічним аналізом, щоб можна було відрізнити його від інших подібних підходів. В 1920 р. Банкер заснував у США першу школу, в якій навчали основам графологічного аналізу.

Послідовники М. Банкера, Гордон Аллпорт і Філіп Вернон, здійснили подальше вивчення основ графологічного аналізу, результатом їхньої роботи у 1930 р. став вихід книги, яка отримала назву «Вивчення виразних рухів».

У 1948 р. психолог Вернер Вульф зайнявся вивченням підписів, у результаті чого виявив, що подібні розчерки відображають особливий внутрішній ритм, що притаманний будь-якій людині і що лежить у межах несвідомого. У тому ж році Вульф опублікував результати своїх досліджень в книзі, під назвою «Діаграми несвідомого».

Свій внесок у результати досліджень з графології зробила американський фахівець Клара Роман. Вона винайшла інструмент, який дозволяв вимірювати тиск ручки на поверхню паперу, а також багато працювала з почерками хворих, які страждали на різні мовні розлади. В 1952 р. вийшла її книга «Почерк: ключ до пізнання особистості», яку до цього дня вважають класичною працею у сфері графологічного аналізу.

Першим серйозним дослідженням на території СНГ в цьому напрямі стала праця Іллі Федоровича Моргенштерна, опублікована ним у книзі «Психографологія». Книга була видана наприкінці XIX ст. Друге видання побачило світ 1994 р. Проте найвидатнішим дослідником-графологом у минулому столітті був Д.М. Зуєв-Інсаров, який опублікував, зокрема, «Будову почерку і характер», «Почерк і особистість» та багато інших праць.

Так, І.Ф. Моргенштерн, у своїй праці «Психографологія», яка була написана ще 1905 р., здійснив спробу знайти залежність між ознаками почерку, своєрідністю написання окремих літер та особистісними якостями людини. Він наводив конкретні, залежності між характером людини та написанням окремих букв. Наприклад, буква «Б», написана як цифра «6» з ризикою зверху, характеризує людину слабхарактерну, боягузливу, несамостійну. Оригінально написана з прикрашенням петлею літера «В» демонструє гостроту розуму, хворобливість захопленість. Буква «Г», яка має вигляд малої літери «г», свідчить про м'якосердність, слабкий характер, простоту та щирість. Буква «М» з петлями говорить про дурість, порожність [9]. Враховуючи безсумнівні досягнення І.Ф. Моргенштерна у використанні ознак почерку в діагностиці психологічних властивостей особистості, А.І. Фармагей зазначає про те, що його висновки не підкріплені відповідними науковими поясненнями і протирічать деяким сучасним розробкам [10]. Також потребує критичної оцінки те, що типологізація особистості на «злочинця», «державного діяча», «вченого», «гвалтівника» та ін., розроблена Моргенштерном, в деяких випадках зроблена на основі аналізу лише одного зразка почерку людини, що явно недостатньо для наукових висновків.

Досить простими та цікавими для практичного використання є результати дослідження почерку, проведені на початку ХХ ст. Д.М. Зуєвим-Інсаровим. Зокрема він зазначив, що більшість графологів проводить діагностику, спираючись на три основні категорії письма: гармонічність, геометрична витриманість і графологічність [2].

Перша з них – гармонічність – проявляється в поєднанні елементів почерку. Вона визначає ступінь обдарованості особистості, розвиток розумових здібностей, наявність смаку, ступінь внутрішньої культури. Друга – рівність ліній рядків і полів, рівномірність інтервалів між словами і рядками, рівномірність натиску. Ступінь геометричної витриманості письма визначає рівень вольового розвитку, запас нервово-психічної енергії, працездатності людини, стан її нервової системи. Графологічність почерку характеризується ступенем відхилення від каліграфічного зразка. Оскільки чітке дотримання каліграфії не демонструє особистісних якостей, ця категорія показує рівень самобутності особистості, ініціативність. Чим помітніше відхилення від каліграфічних правил, тим більш оригінальна особистість у тих чи інших сферах життя. Наступною ознакою почерку, на яку звертають увагу дослідники-графологи, є натиск. Специфіка цієї ознаки пов'язана з характером зовнішніх емоційно-вольових проявів. Ті, хто пишуть із сильним натиском, як правило, активно жестикулюють і гучно розмовляють. І навпаки, у тих людей, жестикуляція яких бідна і нема бажання виступати перед аудиторією, натиск значно слабший. Рівномірний, витриманий за силою натиску почерк, свідчить про урівноваженість, вміння автора обмірковувати свої дії. Нерівномірний, імпульсивний натиск (тонкі волосяні штрихи переходять у товсті) демонструє нервовість, імпульсивність, вразливість, нездатність до систематичної роботи. Особистості, які так пишуть, характеризуються несамостійністю, нестійкістю в захопленнях. Володарям такого почерку приписують також роздратованість, схильність до хаотичності в розвитку своїх здібностей. Коли імпульсивний натиск сильно помітний, можливо говорити про порушення психічної рівноваги та про наявність серйозного внутрішнього конфлікту.

Помітно виражений сильний натиск говорить про те, що автору притаманні розвинуті почуттєві потяги. Слабкий, місцями нерівномірний натиск свідчить про невпевненість, неврастенічність особистості, схильність до психічного мазохізму, слабку волю.

Гострокутне або плавне письмо відображає швидкість перебігу емоційних станів особистості при відсутності їх зовнішніх проявів. Ця ознака почерку – показник таких властивостей нервової системи, як її сила – слабкість і динамічність (темперамент), а також швидкість, сила, ритм і амплітуда рухів. Чим письмо більш гострокутне, тим вища швидкість і динаміка перебігу нервових процесів і тим слабкіша емоційна стриманість (холерики). І навпаки, чим більш плавні переходи від одного елемента букви до іншого та в елементах зв'язку букв між собою, тим спокійніша зовнішня поведінка людини, тим складніше її вести із себе (флегматики).

Наступною ознакою почерку є напрямок написання рядків (напрямок рядків). Він є показником оптимістичності, впевненості, наполегливості, ініціативності або песимістичності, невпевненості, схильності до депресивних реакцій. Прямі та рівні рядки характеризують особистість, якій притаманні такі якості, як врівноваженість, стриманість, послідовність. Хвилясті рядки – показник дипломатичності, гнучкості мислення. Параболічні рядки (які виступають над лінією письма) говорять про гарячність, імпульсивність, самовпевненість. Ті, хто так пишуть, енергійно беруться за справу, але рідко доводять її до кінця. Центробіжні рядки (що піднімаються вгору) говорять про енергійність, хороший настрій на момент написання, непоганий запас нервовопсихічної енергії. При дуже яскравій виразності ця якість показує марнославство, нахабство, зарозумілість. Зворотний напрямок рядків (що опускаються) – показник поганого настрою, слабкої енергійності, песимізму. Пробіли в кінці рядків при відсутності знаків переносу характеризують особистість обережну в словах та діях. Такі пробіли, що перевищують 2-4 см, можуть говорити про боягузтво.

Нахил психологічно пов'язаний із силою волі і такими рисами характеру людини, як наполегливість, самовладання, психічна витривалість, деяка замкненість або відкритість. Рівномірність або нерівномірність нахилу – показник вміння стримувати свої емоційно-вольові прояви і витримувати тривалі нервово-психічні навантаження. Чим більш рівномірний нахил, тим більш стриманою і психічно витривалою є особистість. І навпаки, нерівномірність нахилу свідчить про нездатність продуктивно виконувати роботу в умовах визна-

ченого психічного навантаження. Сильно виражена різнотиповість нахилу – показник примхливості, нестриманості, загостреної нервової чутливості, неврівноваженості. Коливання нахилу більше ніж на 20-30 градусів – ознака поганого контролю емоцій, нервово-психічної нестійкості, невпевненості у своїх силах. Якщо ця ознака виражена сильно, то, можливо, відбувається неврастенічний, патологічний розвиток особистості.

Занадто нахилений почерк (60-70 градусів від вертикальної лінії письма) говорить про виражену емоційність того, хто пише, нестачу контролю над темпераментом, іноді – про ненормально завищену чутливість. Зазвичай люди пишуть з нахилом в 30-45 градусів. Чим менше цей кут, наприклад 0 градусів (вертикальний почерк), тим сильніше в особистості виражені психічна витривалість, замкненість. Лівий нахил говорить про деяку невідповідність особистих природних нахилів та бажань реальним умовам життя, норовливості, недовірливості, інколи нещирості. Втім, слабка виразність цієї ознаки зустрічається в людей занадто стриманих і гордих. Сильний лівий нахил, більш ніж на 45 градусів, свідчить про схильність особистості до значної стриманості почуттів, можливих емоційних вибухів, егоїзм. Помітний лівий нахил також зустрічається у молодих людей, особливо у жінок, що при тих або інших обставинах «швидко стали дорослими» і намагаються демонструвати це оточуючим. При цьому їм притаманний певний інфантизм, примхливість, схильність до істеричних проявів.

Наприклад, Віктор Гаранін вважає, що нахил – дуже важливий елемент дослідження почерку [14]. На його думку, нахил вправо – хороший знак. Люди, що так пишуть, активні члени суспільства, завжди в курсі та в центрі усіх справ і подій. З такою людиною легко знайти взаєморозуміння. Особливість писати прямо, без нахилу, передбачає повний контроль розуму. Суб'єкт з таким почерком за будь-яких обставин прагне зберегти рівновагу і «тримати голову в холоді». Він ретельно обмірковує кожний крок. Для нього важлива незалежність, а людей і події він оцінює неупереджено. Нахил вліво свідчить про конфлікти, що відбулися на ранній стадії життя людини. Це спонукає автора «будувати барикади», захищаючи себе від ворожого йому оточення. Такі люди свідомо намагаються придушити в собі почуття та емоції, вважаючи, що вони стануть менш вразливі для страждань і переживань. Вони завжди намагаються уникнути проблем, а не активно їм протидіяти.

Зв'язок букв між собою в словах може говорити про наявність логіки або, навпаки, про мрійливість автора. Якщо в почерку переважає раціональна зв'язність між буквами, то це показник розвинутої логіки, ініціативності, вміння просто підійти до вирішення складних проблем. Суцільний зв'язок говорить про здатність критично підходити до вирішення життєвих завдань. Відсутність зв'язків між буквами притаманна мрійливій особистості з розвинутою фантазією і естетичним відчуттям, але зі слабкою логікою. Саме тому в людей, що діють за принципом «тут і тепер», в більшості випадків всі букви в словах з'єднані між собою. У тих, хто схильний до мрійливості і живе своїм внутрішнім світом, в якому вони є сильними і рішучими, ці зв'язки або відсутні, або зустрічаються рідко.

Також важливим у дослідженні почерку є така ознака, як його розмір. Крупний і розмашистий почерк вказує на схильність особистості до проявлення себе. Люди, які так пишуть, погано миряться з буденністю. Якщо ж почерк занадто розмашистий (у рядку – одне-два слова), то це є проявом марнотратства, а в деяких випадках свідчить про патологічний розвиток особистості. Великі букви (7 мм і більше) свідчать про розвинене почуття особистої гідності, схильність до широкого розмаху, нерідко непрактичності. Дрібне письмо (2-4 мм) говорить про дріб'язковість, прискіпливість, стриманість, холонокровність. Нерівне за розміром написання букв, а також за нахилом і напрямком рядків характеризує нестійкість в поведінці автора, надмірну афективність, слабкий розвиток стримуючих імпульсів, схильність до нервових захворювань. При написанні приблизно однакових за розміром букв можна говорити про відсутність у поведінці людини зайвої імпульсивності, афективності та нормальний розвиток стримуючих імпульсів. У почерку людей, які схильні до афективних проявів, до емоційної нестриманості або проявів страху, спостерігають нерівномірні за розміром букви. Непропорційно збільшений розмір великих букв, особливо в підписах, демонструє самозакохану натуру, її самовпевненість, наполегливість. Занадто сильне непропорційне збільшення їх розміру (більш ніж у 2,5-3 рази порівняно з висотою малої букви) говорить про деспотичність, істеричність, відсутність поваги до чужих інтересів. Якщо

ж ця особливість поєднана з прикрашанням, то автору притаманні хвалькуватість, марнославство та розвинена уява.

Віктор Гаранін порівнює будову почерку людини з будовою будинку. Так, він говорить, що будь-який почерк поділяється на три рівні. «Дах і фундамент – усі елементи, вистрибують зверху і звисають знизу за межами основної лінії (петельки, закарлючки, рисочки, хвостики). А центральна рядок – стіни. Дах розповідає про інтелект, стіни – про самооцінку, а фундамент – про все, що відбувається нижче пояса: уміння міцно стояти на землі і сексуальний апетит» [14]. Високі петлі на верхньому рівні роблять філософи. Такі люди більшу частину часу проводять у роздумах про сенс життя і медитаціях. Якщо почерк не переходить межі основної лінії і букви виписані крупно, то його власник відчуває постійну потребу в самовираженні. В. Гаранін зазначає, чим швидше людина міркує, тим швидше вона пише. Ті, хто думають повільно, пишуть «з почуттям, з толком, з розстановкою». Додаткові показники живого розуму – легкий або середній натиск у почерку, згладжені елементи, пов'язані між собою букви, довгі хвостики. У такому почерку додаткові перетини і крапки часто відсутні або трохи зміщені вправо. Відстань між словами зазвичай показує, яка людина в спілкуванні з іншими. Маленькі проміжки робить той, хто не любить самотності. Великі проміжки говорять про внутрішню потребу до усамітнення. Той, хто намагається тримати середню дистанцію, володіє здоровим глуздом і практичністю. Якщо букви різного розміру – перед нами природжений актор. Важко визначити, коли він грає на публіку, а коли стає собою. Інколи такі люди говорять про занижений рівень інтелекту тих, у кого почерк нерозбірливий. Проте розбірливість почерку й інтелект в цілому не є взаємозалежними ознаками.

Сучасна психодіагностика вважає, що найбільш достовірну діагностичну інформацію можна отримати на підставі аналізу почерку. Почерк є чітким динамічним стереотипом, він виникає і набуває розвитку в діяльності особистості. Процес письма, насамперед, є психофізіологічним актом, який виникає при певному співвідношенні нейрофізіологічного і психічного стану. Він визначається умовно-рефлекторною системою рухів, що складаються з автоматичних (підсвідомих) і свідомих компонентів [1; 6; 7].

Більш глибокий аналіз проблеми дає змогу зазначити, що процес письма є одночасно і поведінковим актом, в основі якого лежить психофізіологічна динаміка. Якщо розглядати цей процес у межах системно-діяльній парадигми, основні дефініції якої зазначені у працях Б.Ф. Ломова [4; 5], то можна зазначити, що процеси, які виникають під час написання та керують письмом, тривають та діють у межах психонейрофізіологічної системи явищ.

Графолог Дмитро Штокалюк, який займається складанням психологічних портретів людей, переконаний: почерк показує, якою людина є, а підпис – якою бажає бути [12]. Автограф є візитівкою почерку, але і за ним можна визначити індивідуальні психологічні особливості власника, оскільки він є відбитком підсвідомості людини. Щоб правильно скласти психологічний портрет людини, проаналізувавши лише її підпис, необхідно брати до уваги певні графологічні ознаки – напрямок, довжину підпису, величину літер, їх зв'язність, силу тиску при написанні букв, їх нахил тощо. Визначити стать людини тільки за її підписом важко, практично неможливо. Вважаємо, що для повноти сюжету потрібно аналізувати ще й почерк. Проте Д. Штокалюк визначив окремі нюанси «читання» самих підписів. Комунікабельність та відкритість людини у графоаналізі визначається за швидкістю підпису, його розміром та натиском. Довгий підпис із сильним натиском на букви свідчить, що його автор відкритий для спілкування, наполегливий у досягненні своєї мети. Якщо ж натиск поверхневий, легкий, то власникам такого автографу важко даються взаємини з оточуючими, хоча бажання спілкуватися є. Вони зазвичай не можуть відстояти свої інтереси. Великі букви у підписі говорять про прагнення до незалежності. Дрібні – про стриманість, поміркованість, адекватність людям. За кількістю букв у підписі можна визначити, керівник його автор чи підлеглий. Наприклад, якщо на початку є дві-три літери (зазвичай це ініціали), ця людина надає перевагу інтелектуальній роботі. Перед нами керівник, лідер, який не буде підкорятися чи виконувати фізичну роботу. Саме такі автографи у політиків та бізнесменів. Прикрашений підпис, використання завитків, петель, вказує на людину естетичну, творчу, креативну. Так підписуються митці – художники, письменники тощо. Науковці, навпаки, спрощують свій підпис. Надмірні прикраси у підписі та почерку також можуть вказувати на психічні відхилення, зокрема шизофренію. При аналізі таких підписів слід бути обережним, оскільки

ки не дарма кажуть, що всі генії – по-своєму психи. Тож можна безпідставно поставити людині страшний діагноз. Доречним є твердження про існування правильного і неправильно підписів, вважає Д. Штокалюк. До останніх, на його думку, належать перекреслені та обведені петлею автографи. У першому випадку власник такого підпису зводить нанівець усі свої життєві здобутки, навіть ті досягнення, які могли б бути, але ще немає. Люди часто залишають справи, які їм не вдаються чи перестають подобатися. Обведення своїх ініціалів останнім розчерком у петлю свідчить про те, що людина ізолює себе від оточуючих, ховається, ніби кажучи: «Не чіпайте мене». Якщо такий підпис має керівник, то з нього поганий управлінець, бо він сам по собі і не дослуховується до думки інших людей.

Висновки. Таким чином, автори здійснили аналіз існуючих підходів щодо експертної характеристики індивідуальних психологічних особливостей особистості за її почерком та визначили предмет дослідження взаємозв'язку психологічних особливостей особистості з графологічною характеристикою її підпису.

Список використаних джерел

1. Бернштейн Н.А. Физиология движения и активность / Н.А. Бернштейн; под ред. О.Г. Газенко. – М.: Наука, 1990. – 496 с.
2. Гольдберг И.И. Психология почерка / И.И. Гольдберг. – Екатеринбург: Фактория; М.: АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ. – 2008. – 50 с. – (Серия «Секреты почерка»).
3. Зуев-Инсаров Д.М. Почерк и личность / Д.М. Зуев-Инсаров. – К.: Перлит продакшн, ЛТД, 1992.
4. Ищенко Е.П. Криминалисты раскрывают тайны / Е.П. Ищенко. – Свердловск, 1982. – 208 с.
5. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы в психологии / Б.Ф. Ломов. – М.: Наука, 1984. – 444 с.
6. Ломов Б.Ф. Системность в психологии: изб. психолог. тр. / Б.Ф. Ломов; под ред. В.А. Барабанщикова, Д.Н. Завалишиной, В.А. Пономаренко. – М.: Изд. Моск. психосоциального ин-та; Воронеж: НПО «МОДЕК», 2003. – 424 с.
7. Лурия А.Р. Основные проблемы нейролингвистики / А.Р. Лурия. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1975. – 253 с.
8. Лурия А.Р. Мозг человека и психические процессы. Нейропсихологическое исследование / А.Р. Лурия. – М.: АПН РСФСР, 1963. – Т. 1. – 179 с.; 1970. – Т. 2. – 495 с.
9. Моргенштерн И.Ф. Психографология / И.Ф. Моргенштерн. – СПб.: Питер, 1994. – 218 с.
10. Фармагей А.И. Диагностика акцентуаций личности по почерку. Методика, описание и использование / А.И. Фармагей. – К.: Кий, 2010. – 200 с.
11. Фармагей А.И. Графология как наука и не только / А.И. Фармагей. – К.: Ника-Центр, 2007. – 120 с.
12. Штокалюк Д.З. Графологія – засіб пізнання себе та інших людей: монографія / Дмитро Штокалюк. – Тернопіль: Вектор, 2017. – 107 с.
13. Словник української мови. Академічний тлумачний словник: в 11 т. – К., 1976. – Т. 7. – С. 467.
14. Гаранин Виктор. Характер человека зашифрован в его почерке [Электронный ресурс] / В. Гаранин. – Режим доступа: <http://www.kokshetau.online>

References

1. Bernshtein, N.A. (1990). *Fiziolohiia dvizheniia i aktivnost* [Physiology of movement and activity]. Moscow, Nauka Publ., 496 p. (In Russian).
2. Holdberh, I.I. (2008). *Psikholohiia pocherka* [Handwriting Psychology]. Ekaterinburh, Faktoriia Publ., Moscow, AST Publ., Moscow, Khranitel Publ., 50 p. (In Russian).
3. Zuev-Insarov, D.M. (1992). *Pocherk i lichnost* [Handwriting and personality]. Kiev, Perlit prodakshn Publ., LTD Publ. (In Russian).
4. Ishchenko, E.P. (1982). *Kriminalisty raskryvaiut tainy* [Criminologists uncover secrets]. Sverdlovsk. 208 p. (In Russian).

5. Lomov, B.F. (1984). *Metodolohicheskie i teoreticheskie problemy v psikhologii* [Methodological and theoretical problems in psychology]. Moscow, Nauka Publ., 444 p. (In Russian).
6. Lomov, B.F. (2003). *Sistemnost v psikhologii* [Systematic psychology]. Moskva, Moskovskii psikhosotsialnyi institut Publ., Voronezh, NPO 'MODEK' Publ., 424 p. (In Russian).
7. Luriia, A.R. (1975). *Osnovnye problem neirolingvistiki* [The main problems of neurolinguistics]. Moscow, Moskovskii universitet Publ., 253 p. (In Russian).
8. Luriia, A.R. (1963). *Mozh cheloveka i psikhicheskie protsessy. Neiropsikhologicheskoe issledovanie* [The human brain and mental processes. Neuropsychological study]. Moscow, APN RSFSR Publ., 495 p. (In Russian).
9. Morhenshtern, I.F. (1994). *Psikhohrafolohiia* [Psychographology]. Sankt-Peterburh, Piter Publ., 218 p. (In Russian).
10. Farmahei, A.I. (2010). *Diahnostika aktsentuatsii lichnosti po pocherku. Metodika, opisaniie i ispolzovanie* [Diagnosis of personality accentuation by handwriting. Method, description and use]. Kiev, Kii Publ., 200 p. (In Russian).
11. Farmahei, A.I. (2007). *Hrafolohiia kak nauka i ne tolko* [Graphology as a science and not only]. Kiev, Nika-Tsentr Publ., 120 p. (In Russian).
12. Shtokaliuk, D.Z. (2017). *Hrafolohiia - zasib piznannia sebe ta inshykh liudei* [Graphology is a means of knowing oneself and other people]. Ternopil, Vektor Publ., 107 p. (In Ukrainian).
13. *Slovnnyk ukrainskoi movy. Akademichnyi tлумachnyi slovnnyk* (1976). [Dictionary of the Ukrainian language. Academic Explanatory Dictionary], Kyiv, vol. 7, p. 467. (In Ukrainian).
14. Haranin, V. *Kharakter cheloveka zashifrovan v eho pocherke* [The character of a person is encrypted in his handwriting]. Available at: <http://www.kokshetau.online> (In Russian).

Рассмотрена проблема современного состояния графологии, как науки, изучающей взаимосвязи между психологическими особенностями личности и графологической характеристикой почерка и подписи в частности.

Ключевые слова: графология, почерк, подпись, психологические особенности личности.

In the article the problem of the current state of graphology as a science studying interrelations between psychological features of personality and graphological characteristic of handwriting and signature are considered.

Key words: graphology, handwriting, signature, psychological features of personality.

Одержано 14.09.2018.